

СУДСКА ХРОНИКА

УДК 342.77:[616.98:578.834(497.11)]

DOI: 10.51204/Novi_Arhiv_PFUB_21107A

Миодраг Јовановић*

УСТАВНИ СУД У РАЉАМА КАРЛШМИТОВСКИХ ПИТАЊА**

Решењем Уставног суда (УС) број IУо-42/2020О одбачене су иницијативе за покретање поступка за оцену уставности и законитости Одлуке о проглашењу ванредног стања. На основу штурних извода из иницијатива, може се закључити да су оне оспоравале уставност увођења ванредног стања преваходно по два основа – а) да нису били испуњени услови за проглашење ванредног стања и б) да ванредно стање није прогласио Уставом предвиђени орган, Народна скупштина. Стога ће се у овом тексту аргументација УС анализирати с обзиром на та два засебна основа, без обзира на то што је сам УС није изложио на такав начин.

Пођимо најпре од основне уставноправне функције УС, а то је да врши апстрактну нормативну контролу нижих аката и њихове усклађености са Уставом и законима.¹ За разлику од поступка пред редовним судовима, пред УС се не изводе докази, не утврђују се чињеничне околности случаја нити се испитује могућ-

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, *miodrag@ius.bg.ac.rs*.

** Прва верзија овог рада објављена је на сајту портала „Пешчаник“ (*pescanik.net*). Рад је објављен у оквиру научноистраживачког пројекта Правног факултета Универзитета у Београду за 2021. годину под називом *Еџџемџија. Право. Друштво*.

1 За Келзена, који је заговарао институцију уставног судства, та функција је била логична последица пирамидалне и ступњевите (*Stufenbau*) структуре права (Neschwara 2005, 355). Друга функција, која се уобичајено повезује са уставним судом, тиче се заштите индивидуалних права и слобода. Најзад, ваља имати на уму да се Јелинек још 1885. године залагао за формирање уставног суда у Аустрији, а као његову основну функцију видео је решење сукоба између различитих нивоа власти у федералној држави (Jellinek 1885).

ност њихове супсумпције под неку општу правну норму. Зато је лако сложити се са УС кад нас на једном месту у Решењу подсети „да, у поступку оцене уставности и законитости, не суди на основу чињеница нити суди о чињеницама“ (стр. 7). Шта је, међутим, понукало УС да нас на то подсећа? Испоставиће се да је то осећај, који није у довољној мери артикулисан у аргументацији Решења, да УС, испитујући уставноправну основаност иницијатива, треба да се упусти и у немали број чињеничних питања. Одговор на оба поменута изазова уставности одлуке о ванредном стању почива, заправо, на „суду о чињеницама“. И то не о било каквим. Реч је о *карлсмијшовским чињеницама* јер су у директној вези са знаменитом тврдњом тог аутора да је „суверен онај ко одлучује о ванредном стању“ (Schmitt 1934, 17).

a) Упуштајући се у уставноправну анализу уставног оквира за регулисање ванредног стања, УС закључује да постоје „четири конститутивна елемента“ тог правног режима. То су: 1) уставни услов – „јавна опасност која угрожава опстанак државе или грађана“; 2) заштитни објекат – „држава или грађани“; 3) средства или механизми заштите – „мере којима се одступа од Уставом зајемчених људских и мањинских права“; 4) циљ – делотворност у превазилажењу јавне опасности и хитност повратка у редовно уставно стање“. Из та четири елемента изводе се још два битна обележја ванредног стања – „његов привремени карактер“ и „уставни елементи поступка за проглашење ванредног стања“ (стр. 4-5).

Један сет иницијатива се превасходно врти око првог елемента и оспорава његово постојање. Због тога УС своју аргументацију започиње тврдњом да уставна формулација – „јавна опасност која угрожава опстанак државе или грађана“ – представља „правни стандард“, који упркос покушајима да се „максимално објективизира и прецизира [...] остаје уопштен“ (стр. 5). Стриктно говорећи, међутим, та формулација нема карактер „правног стандарда“ јер није нормативна по својој природи већ се њоме изражавају правне чињенице садржане у претпоставци диспозиције (сам УС, уосталом, говори о „услову“). Но, свакако је реч о семантички неодређеном (спорном) изразу који је формулисан на такав начин да од одлучиоца захтева да донесе извесни вредносни суд у датим околностима. Конкретно, онај ко проглашава ванредно стање треба да процени да ли постојеће чињенице могу да се означе као „јавна опасност која угрожава опстанак државе или грађана“. Иако је УС у основи у праву када каже да се приликом апстрактног разматрања мора рачунати са „непредвидљивошћу“

догађаја који се могу квалификовати као „јавна опасност“ (стр. 5), та опаска се чини сувишном када пред собом има врло конкретне чињеничне околности у виду заразне болести *COVID-19*.

И заиста, УС се у следећем кораку упушта у реконструкцију догађаја који су претходили увођењу ванредног стања у Србији. Уставни суд, тако, подсећа на појаву вирусне инфекције у Кини и на чињеницу да је Светска здравствена организација прогласила пандемију 11. марта 2020. године. Такође, УС напомиње да „о карактеристикама заразне болести *COVID-19* светска медицинска наука и струка нису располагале валидним и поузданим подацима“, да су се у неким европским државама већ виделе последице ширења болести те да су „у тренутку када је одлучивано о проглашењу ванредног стања и у Републици Србији већ били регистровани случајеви лица заражених *COVID-19* вирусом са тенденцијом пораста броја заражених“. Због тога се, оцењује УС, појава заразне болести „могла сматрати опасношћу која значајно угрожава здравље шире популације становништва“ (стр. 6).

Уставни суд се, потом, осврће на аргумент из иницијатива да је у датим околностима било довољно прогласити „ванредну ситуацију“, предвиђену другим законским прописима (*Законом о јавном здрављу, Законом о заштити становништва од заразних болести и Законом о смањењу ризика од катарифрофа и ујрављању ванредним ситуацијама*), а не ванредно стање. Уставни суд примећује да „у уставноправној доктрини, преовлађује став да је тешко, ако не и немогуће направити јасну разлику између ванредног стања и ванредне ситуације“. Без обзира на то, УС предлаже два критеријума на основу којих бисмо могли да разграничимо два вида ванредних прилика. Први је „интензитет опасности“ који се може приписати одређеном склопу чињеничних околности. Други критеријум је „правни ’капацитет’“ двају режима, који се огледа у мерама које предвиђају, укључујући и оне којима се одступа од људских права, и у њиховој претпостављеној делотворности у неутралисању (стр. 6–7).

Иако УС „сматра да је важно да постоје што објективнија мерила приликом процењивања испуњености услова за проглашење ванредног стања“ (стр. 5), ни поменута два критеријума (као уосталом ни развијена пракса Европског суда за људска права у погледу неких формалних обележја „јавне опасности“ [стр. 5]) не могу потпуно да елиминишу елемент неизвесности, који имплицира да онај ко одлучује о ванредном стању увек ужива немали степен слободе и дискреционе власти у процени релевантних

чињеница (очигледно реферишући на ту околност, УС неадекватно барата појмом „маргине слободне процене“ [стр. 5]). Узимајући све речено у обзир, УС „оцењује да би се заразна болест COVID-19 могла сматрати ’јавном опасношћу која угрожава опстанак државе или грађана’, у смислу члана 200. става 1. Устава“, па се, отуда, „не може закључити да није био испуњен уставни услов за проглашење ванредног стања“.

Упркос понуђеној аргументацији, УС је, ипак, посве недоследно применио властити тест два критеријума. Пођимо од процене „интензитета“ конкретне опасности – заразне болести COVID-19. Уставни суд свој закључак темељи, између осталог, и на крајње паушалном здравствено-епидемиолошком суду „да се радило о потпуно непознатој заразној болести која се ширила готово неконтролисано“ (стр. 6). Притом се ниједног тренутка не осврће на постојећи правни оквир, предвиђен *Законом о заштити цивилног стања од заразних болести*. У њему је законодавац већ извршио апстрактну процену интензитета опасности од заразних болести, укључујући и „појаву нове или недовољно познате заразне болести“, сматрајући их околношћу која у најтежим појавним облицима налаже увођење „ванредне ситуације“ (члан 51 став 1). Критеријум „интензитета опасности“ би, стога, налагао да УС покаже да је онај ко је прогласио ванредно стање у Србији приписивао заразној болести COVID-19 неки квалификован вид опасности, који није предвиђен *Законом о заштити цивилног стања од заразних болести*. Међутим, чак и да је то покушао да покаже, УС у томе не би успео, будући да су од почетка епидемиолошке кризе органи извршне власти у Србији третирали COVID-19 као и било коју другу заразну болест. Тако је, рецимо, позивајући се на члан 6 став 1 тог закона, Влада Србије још 10. марта – дакле дан пре но што је СЗО прогласио пандемију – донела *Одлуку о проглашењу болести COVID-19 изазване вирусом SARS-CoV-2 заразном болешћу* (Сл. гласник 23/2020). На основу истог прописа министар здравља је донео *Наредбу о проглашењу епидемије заразне болести COVID-19* (Сл. гласник 37/2020).

Позабавимо се сада критеријумом „правног ’капацитета‘“ двају режима. Као аргумент у прилог оправдања увођења ванредног стања, УС је понудио следећу тврдњу – будући да тај режим подразумева могућност усвајања мера којима се одступа од гарантованих људских права, те мере „дају далеко веће могућности држави да благовремено и ефикасно реагује у отклањању јавне опасности по живот грађана“ (стр. 6). У поређењу са њим, правни режим ванредне ситуације „ни приближно не гарантује такву

делотворност реаговања државних органа и служби (недовољна ефикасност служби, проблеми у координацији, немогућност темељне здравствене реорганизације итд.)“ (стр. 7).

Формулисана на апстрактан начин, та тврдња се чини тривијално тачном утолико што почива на јасно уочљивом систему грађаних правних режима нередовног стања у Републици Србији: ратно стање – ванредно стање – ванредна ситуација. Да би, међутим, крајњи закључак УС био утемељен на предложеном критеријуму, требало је показати да је у конкретним околностима ширења заразне болести *COVID-19* режим ванредног стања у релевантним аспектима гарантовао очигледно виши степен делотворности. Такву конкретну анализу УС није ни покушао да понуди, а да јесте, био би приморан да образлаже зашто предвиђене „ванредне мере за заштиту становништва од заразних болести“ из 3. главе *Закона о заштити становништва од заразних болести* нису гарантовале потребан ниво ефикасне борбе против извора опасности. У формалном смислу, мерама које стоје на располагању ресорном министру у ванредним ситуацијама ограничавају се нека људска права, што је УС претходно прогласио поузданим обележјем њихове потенцијалне делотворности. У супстантивном смислу, то су управо оне мере које су се и у ванредном стању чиниле адекватним с обзиром на природу опасности – забрана окупљања на јавним местима; забрана кретања становништва, односно ограничење кретања становништва у подручју захваћеном одређеном заразном болешћу, односно епидемијом те заразне болести; забрана или ограничење путовања; обавезно учешће здравствених установа, других облика обављања здравствене делатности, других правних лица, предузетника и грађана у сузбијању заразне болести и коришћењу одређених објеката, опреме и превозних средстава ради сузбијања заразних болести (чл. 52 и 53 *Закона о заштити становништва од заразних болести*). Уз то, никако не треба пренебрегнути да би се у „правни капацитет“ режима ванредне ситуације морале урачунати и све организационо-техничке мере које су предвиђене пратећим *Законом о смањењу ризика од катастрофа и управљању ванредним ситуацијама*.

Да је скрупулозно применио властити тест два критеријума, УС не би имао довољно аргумената да закључи да је ширење заразне болести *COVID-19* могло да се окарактерише као „јавна опасност која угрожава опстанак државе или грађана“, у смислу члана 200 става 1 Устава. То би, напослетку, УС водило и до недвосмисленог правног закључка да приликом проглашења ван-

редног стања у Србији није *йосѿйојао йрви од чейири констйишйу-йиивна елементйа ванредној сйања.*

б) Када је реч о другој тврдњи из иницијатива – да је ванредно стање прогласио ненадлежни субјекат – УС је, најпре, подсетио на важећи уставноправни оквир, према којем та надлежност изворно припада Народној скупштини. Тек кад Скупштина „није у могућности да се састане“, ту одлуку „доносе заједно председник Републике, председник Народне скупштине и председник Владе“ (члан 200 став 5). Према оцени УС, „оваквим алтернативним одлучивањем сачуван [је] ’дух’ равнотеже који одликује сваки, у основи, парламентарни систем“. Како је за активацију тог алтернативног модела одлучивања кључно да је задовољен услов да Скупштина „није у могућности да се састане“, УС се окреће том питању, примећујући да „Устав не одређује ко процењује и на основу којих критеријума и разлога да Народна скупштина није у могућности да се састане“ (стр. 8).

Немајући експлицитан уставни одговор на питање *ко*, УС на себе преузима задатак да покуша да установи у чију би уставну надлежност улазила одлука о немогућности састајања Народне скупштине. Као најадекватнији кандидат се, према мишљењу УС, издваја председник Народне скупштине, као неко ко представља највише представничко тело, сазива седнице, председава њима и обавља низ других послова. У том погледу, УС наводи релевантне одредбе Устава и Закона о *Народној скупштини*, посебно скрећући пажњу на одредбу члана 244 став 1 алинеја 5 *Пословника Народне скупштине*, према којој је предвиђено да „председник Народне скупштине, у случају ратног или ванредног стања [...] обавештава председника Републике и председника Владе да Народна скупштина није у могућности да се састане“.

У одговору на питање *како*, УС констатује три ствари. Прво, у процедуралне критеријуме одлуке о немогућности састајања Народне скупштине не може се уврстити захтев сазивања седнице представничког тела јер „ни у једном од наведених аката није предвиђена обавеза председника Народне скупштине да сазове ово тело ради проглашења ванредног стања пре него што самостално процени да ли је Народна скупштина у могућности да се састане“ (стр. 9). Други је, дакле, закључак УС да је на председнику Скупштине да „самостално процени“ да ли постоје фактичке околности које се могу окарактерисати као немогућност састајања Народне скупштине. Изврши ли такву процену, председник На-

родне скупштине „о томе обавештава председника Републике и председника Владе“ (стр. 9). Најзад, трећи закључак УС је да питање немогућности састајања није правно већ фактичко питање, па УС „нема уставно, нити друго правно 'мерило' на основу којег би могао довести у питање обавештење председника Народне скупштине да парламент није био у могућности да се састане“. Истовремено, УС „не може да оцењује организационе могућности Народне скупштине да се састане без одлагања у условима постојања опасности“ (стр. 10).

Како је у конкретним околностима председник Народне скупштине самостално проценио да Народна скупштина није у могућности да се састане и о томе 15. марта обавестио председника Републике и председника Владе, то су се, према мишљењу УС, стекли сви неопходни услови за активирање алтернативног поступка проглашења ванредног стања.

На почетку анализе аргумената УС ваља приметити да је процена да ли неке фактичке околности могу у уставноправном смислу да се окарактеришу као немогућност Народне скупштине да се састане по својој природи *истиа* као и процена да ли неке чињенице конституишу „јавну опасност која угрожава опстанак државе или грађана“. То је, поново, процена која се врши у уставноправно нерегулисаном пољу одлучивања. Међутим, будући да она производи врло значајне уставноправне последице, може се сматрати легитимним предметом уставносудског одлучивања. Као што смо видели, УС је установио да нема прецизних уставноправних пута за питања одлучивања *ко* и *како*, па је понудио сопствене одговоре.

У одговору на питање *ко*, УС полази од претпоставке да је онај ко је позван да уставноправно представља Народну скупштину – а то је њен председник – позван и да доноси одлуку о немогућности да се она састане. Посебан акценат УС ставља на поменути одредбу Пословника којом се председник Народне скупштине овлашћује да о таквој једној чињеници „обавештава“ носиоце извршно-политичке власти. Треба, међутим, уочити, прво, да језичка формулација у Пословнику упућује на закључак да се та његова надлежност заснива „у случају ратног или ванредног стања“, дакле, када је такво стање већ проглашено. И друго, много важније, из надлежности председника Народне скупштине да „обавештава“ о немогућности састајања не произлази нужно закључак да он располаже и надлежношћу да „самостално процењује“ да ли су такве

фактичке околности наступиле. У прилог томе иде и историјска анализа тог уставноправног режима. Уставом из 1990. године надлежност за проглашење ванредног стања била је стављена у руке извршно-политичке власти, па је то чинио председник Републике на предлог Владе (члан 83 тачка 8), док се постојећим Уставом на то овлашћује законодавно тело. Разлози „хитно[сти] на отклањању узрока“ опасности, које помиње и УС (стр. 11), најчешће опредељују уставотворца да одлуку о увођењу ванредног стања повери егzekутиви, па је то и преовлађујуће решење у упоредној уставноправној пракси. Стога се намери српског уставотворца да одступи од уобичајеног уставноправног модела, који је примењен у Уставу из 1990. године, и да одлуку о увођењу ванредног стања повери законодавном органу мора придати посебан уставноправни значај. Да је УС то учинио, био би приморан да закључи да намера уставотворца није могла бити да дозволи да се било чијом „самосталном проценом“ Народна скупштина олако развлашћује изворног овлашћења да одлучује о увођењу ванредног стања.

Надаље, и сам критеријум „представљања Народне скупштине“, од којег је УС иницијално пошао, налагао је да се одговор на питање *ко* потражи и на неком другом месту. Рецимо, у глави VI Закона о народној скупштини, која се бави организацијом Народне скупштине, у којој наилазимо на Колегијум Народне скупштине, као тело „које сазива председник Народне скупштине ради координације рада и обављања консултација у вези са радом Народне скупштине [курзив мој]“ (члан 26 став 1). То тело „чине председник Народне скупштине, потпредседници Народне скупштине и председници посланичких група у Народној скупштини“ (став 2), а његова функција је да „*јомаже њредседнику Народне скупштине у њредстављању Народне скупштине* [курзив мој], сазивању седница Народне скупштине, утврђивању предлога дневног реда, усклађивању рада радних тела и другим питањима из надлежности председника Народне скупштине“ (став 4), УС је, следећи свој иницијални резон, могао закључити да је баш на Колегијуму Народне скупштине, као телу састављеном од представника различитих политичких опција, да изврши једну овако озбиљну процену. Такав закључак би, уосталом, био много више у „духу“ парламентаризма, на који се УС позива у Решењу, од онога до кога је на крају дошао.

Претходна анализа је великим делом осветлила и одговоре на питање *како*, тако што је показала да су тврдње УС – да председник Народне скупштине није дужан да сазива седницу парламен-

та и да је надлежан да обавештава носиоце извршно-политичке власти о немогућности састајања – правно основане, док такве основаности нема за тврдњу да је он надлежан да „самостално“ доноси такву одлуку. Посебно је проблематичан трећи аспект дискусије о питању *како*, у којем нас УС уверава да не располаже никаквим аршинима на основу којих би могао да суди о процени одлучиоца да највише представничко тело није било у могућности да се састане. Прво, тачно је да УС не располаже поузданим уставноправним „мерилом“ за доношење једног таквог суда. Међутим, инсистирањем на томе да је на председнику Народне скупштине да донесе „самосталну процену“, УС хипостазира његов уставноправни положај у околностима када треба извршити једну тако далекосежну процену која производи врло озбиљне уставноправне последице. У чл. 2 Устава Републике Србије каже се да „сувереност потиче од грађана који је врше... преко својих слободно изабраних представника“ и „ниједан [...] појединац не може присвојити сувереност од грађана“. Износећи аргумент да председник Народне скупштине располаже готово неограниченом слободом да „самостално процени“ да ли је Скупштина у могућности да се састане, УС нуди бланко оправдање за могућу недопуштenu узурпацију грађанске суверености од појединца, па макар он био и председник Народне скупштине.

Друго, УС показује крајњу уздржаност у погледу способности да на основу доступних чињеничних параметара суди о заснованости одлуке о немогућности састајања. Насупрот израженој спремности да се упусти у опсежну анализу шта све, апстрактно гледано, може у фактичком смислу да се окарактерише као „јавна опасност“, а потом и да ли се ширење заразне болести COVID-19 може сматрати једним конкретним обликом такве опасности, УС за то питање није понудио ништа друго до лаконске опаске да „не може да оцењује организационе могућности Народне скупштине да се састане без одлагања у условима постојања опасности по живот и здравље људи“.

Можда су се, ипак, „организационе могућности“ састајања Народне скупштине могле сагледавати у светлу чињенице да је рад кафића, ресторана и тржних центара био дозвољен све до 21. марта 2020, дакле целих шест дана после проглашења ванредног стања. Или, рецимо, у светлу упоредивих искустава представничких тела других земаља које су пролазиле кроз исту кризу (Curtis, Kelly 2020), а на неке од њих и сам УС реферише када говори о оправданости увођења ванредног стања. Тад би се лако уочи-

ло да је Србија једина земља у којој највише представничко тело није имало никаквих активности скоро два месеца. Најзад, УС је могао, рецимо, и да се упита како су се „организационе могућности“ Народне скупштине промениле, па је било могуће да се уз све неопходне заштитне мере састане 28. априла да би потврдила увођење ванредног стања, али не и 14. марта да би гласала о његовом увођењу. Као и да ли су „услови опасности по живот и здравље људи“ били интензивнији 14. марта, до када је био потврђен 41 случај заразе на територији Републике Србије (тог дана шест нових случајева), или 28. априла, до када је било 8.497 потврђених случајева (тог дана 222 нова случаја), а укупан број преминулих лица 168.

Да се УС и овде, макар и невољно, упустио у детаљнији поступак „суђења по чињеницама“, то би га довело до несумњивог закључка да *није било стварних фактичких прејрека да се Народна скупштина, уз поштовање свих неопходних епидемиолошких мера, састане и оствари своју изворну уставну надлежност према ванредној стања.*

* * *

У уставноправној теорији се уставни суд сматра институцијом која, вршећи уставносудску контролу аката других органа власти, представља брану потенцијално разобрученом деловању постојеће скупштинске већине – *countermajoritarian institution*.² Предузета правна анализа одлуке УС поводом два кључна, *карлшмитовска* питања (постоје и други, неразматрани аспекти те одлуке који су такође подложни критици, а о некима је већ писано [Mandić 2020; Dajović 2020; Spaić 2020]), наводи на помисао да се, противно тако устројеној улози, српски уставносудски орган на све начине довијао не би ли нашао уставноправно утемељење за поступке владајуће већине у околностима проглашења ванредног стања. Таква начелна позиција УС је, најблаже речено, забрињавајућа ако знамо да ће се пред тим телом наћи бројне уставне жалбе грађана и друге иницијативе за оцену уставности различитих подзаконских аката којима је током ванредног стања одступано од Уставом зајемчених људских и мањинских права.

2 И сам Келзен је сматрао да је уставно судство ефективна алатка за заштиту различитих мањина у друштву (Lagi 2012, 287). Уставни суд није једина институција у уставној демократији са таквом функцијом (видети посебно Alberts, Warshaw, Weingast 2012, 72).

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Alberts, Susan, Chris Warshaw, Barry R. Weingast. 2012. Democratization and Counter-majoritarian Institutions – Power and Constitutional Design in Self-Enforcing Democracy. 69–100. *Comparative Constitutional Design*, ed. Tom Ginsburg. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curtis, John, Richard Kelly. 2020. Coronavirus: How are parliaments worldwide working during the pandemic? *House of Commons Library*. April 2020. <https://commonslibrary.parliament.uk/parliament-and-elections/coronavirus-how-are-parliaments-worldwide-working-during-the-pandemic>.
- Dajović, Goran. 2020. Epitaf za srpski ustav. *Otvorena vrata pravosuđa*. Maj 2020. <https://otvorenavratapravosudja.rs/teme/ustavno-pravo/epitaf-za-srpski-ustav>.
- Jellinek, Georg. 1885. *Ein Verfassungsgericht für Österreich*. Wien: Alfred Hölder.
- Lagi, Sara. 2012. Hans Kelsen and the Austrian Constitutional Court (1918–1929). 9 *Revista Co-herencia* 16: 273–295.
- Mandić, Sofija. 2020. Pet za umetnički dojam. *Peščanik*. Maj 2020. <https://pescanik.net/pet-za-umetnicki-dojam/>.
- Neschwara, Christian. 2005. Kelsen als Verfassungsrichter: Seine Rolle in der Dispensehen-Kontroverse. 353–384 *Hans Kelsen – Staatsrechtslehrer und Rechtstheoretiker des 20. Jahrhundert*, ed. Stanley Paulson, Michael Stolleis. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag.
- Schmitt, Carl. 1934. *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. München – Leipzig: Duncker & Humblot.
- Spaić, Bojan. 2020. Ko je ovde suveren? *Mons*. Maj 2020. <http://mons.rs/ko-je-ovde-suveren>.

Достављено Уредништву: 25. јула 2020. године.

Прихваћено за објављивање: 17. септембра 2020. године.